

Il primo momento che sarà possibile tratterò l'affare della Coadjutoria di Bamberg da V. A. per Ordine di Sua Maestà commessomi, e farò ancora presente a Sua Santità la Cesarea Raccomandazione per il Principe de Croÿ.

Pieno d'insuperabile ossequio Le bacio assettuosamente le mani.

Di Vra Altezza

Venezia 14. Marzo 1800.

Attno Ser^{te}.

Francesco Card^{le}. d'Herzan

S. A. Sig^{te}. Principe di Colloredo

(Vienna)"

Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Autographen 19/47-1

TÓTH FERENC

„... wir können eher ohne sie bestehen, als sie ohne uns“¹
(Jean-Jacques Rousseau a nőkről)

A nő mint a 18. századi periodikumok olvasója. (A folyóirat-hirdetések, az előszavak és az ajánlások forrásértékéről). A korai felvilágosodás idején, tehát a 18. század elején, az újság, a hetilap, a magazin és a „journal” már igazán a mindennapok kísérője volt. Franciaországban, Angliában és Németországban jelentősen megnőtt az olyan „Wochenschrift”-ek (hetilapok) száma, amelyek már nem kizárólag egy szűk tudós publikumhoz akartak szólni, hanem a felvilágosodott értelem jegyében szélesebb olvasóközönséghez is fordultak.

A Habsburg-monarchia országaiban azonban egészen más volt a helyzet. Ismerjük a legfontosabb tényeket, tudjuk, hogy először itt is újságok jelentek meg és mellékleteikből csak lassanként fejlődtek ki az önálló „journalok”.² Az önálló hetilapok eme nagyon lassú kialakulási folyamata természetesen nem jelenti azt, hogy korábban nem voltak ilyen jellegű olvasmányok: külföldön kiadott periodikák pótolták a hazai hiányt. Valójában nagyon keveset tudunk a Monarchia határain belül megjelent lapok tényleges olvasóiról, még kevesebbet azonban a külföldi kiadványok hazai olvasóiról.

A történeti olvasó kutatás eredményei azt mutatják, hogy más olvasóközönsége volt az újságoknak mint a hetilapoknak. Jürgen Habermas német társadalomtörténész *Strukturwandel der Öffentlichkeit*³ vizsgálata nyomán azt a tételt álltja fel, hogy a 18. században Európa legnagyobb részén az önálló sajtó igen szoros összefüggésben alakult ki a megfelelő publikum kifejlődésével. Ez a publikum genezisében szembe állott a hatalmi apparátussal és a feudális társadalom igényeinél magasabb fokú informáltságra törekedett. E törekvésében sokat segítettek neki az újságok, amelyek a kül- és belpolitikai viszonyokról való jelentéseket, rendelkezéseket, kereskedelmi híreket tartalmazták, mind olyan információkat tehát, amelyekre az olvasónak, mint alattvalónak,

¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emile oder Über die Erziehung*. Leipzig, Reclam S.732.

² Ebben a tanulmányban a következő értelemben használok a terminusokat: újság („Zeitung”): hetente egyszer vagy később kétszer is megjelenő, főleg politikai és gazdasági híreket közlő periodikum; folyóirat, journal vagy hetilap („Wochenschrift”): váltakozó megjelenésű, tartalma szerint speciálisabb témakörrel foglalkozó periodikum. A „lap” („Blatt”) terminust mindkét értelemben használok.

³ HABERMAS, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied und Berlin, Luchterhad 1976., főleg a II. fejezet: „Soziale Strukturen der Öffentlichkeit.”

szüksége volt sőt, amelyek megszerzése alattvalóként egyenesen kötelessége is volt. A hetilapoknak is volt célkitűzésük: többek között arra tanították az olvasót, hogyan érheti el hasznos alattvalóként a felvilágosult társadalom célját, az általános boldogságot. Hogyan kell viselkednie ehhez, azaz tehát erényesen, erkölcsileg feddhetetlenül, és művelten.

Ha most megpróbáljuk az újságok és a folyóiratok olvasóközönségét közelebről, differenciáltan is vizsgálni, természetesen senkit sem zárhatunk ki egyik táborból sem. Nem tudjuk pontosan, melyik réteg melyik periodikumot olvasta, csupán a társadalom szellemi igényéből tudunk arra következtetni, az egyes társadalmi csoportok tudásvágyát éppen melyik újság vagy folyóirat elégítette ki leginkább. Ezt a sejtésünket aztán rávetítjük a rendelkezésünkre álló nyomtatott és kéziratos forrásanyagra. A tényleges olvasói szokásra vonatkozó forrásanyag azonban rendkívül szűk és általában nem elégséges arra, hogy érvényes következtetéseket állítsunk fel. Gyanítható azonban, hogy a tudós, tudományos folyóiratok olvasói inkább az újságolvasók közül kerültek ki, azaz tehát az állami tisztviselők, tanárok, orvosok, jogászok közül. A talán igénytelenebb, de az olvasásban már gyakorlottabb közönséghez szóló tisztán szórakoztató folyóiratok olvasói látszólag mind nemek, mind osztályok szerint különböztek a fenti publikumtól. Itt is szükség lenne viszont további differenciálásra. A szórakoztató folyóirat olyan gyűjtőfogalom, amely magába foglalja Joseph von Sonnenfels kiadványaitól Karl Gottlieb Windisch írásain át a pamfletszerű, pl. cselédlányokról szóló amusement-periodikumot is, majdnem mindent, ami ebben a kategóriában a 18. században elhagyta a sajtót.⁴

Számos ilyen folyóirat ismerete azt mutatja, hogy a nők olvasóköre éppen a tartalom „igénytelenségével” együtt nőtt. Az ilyen folyóiratokat leginkább a Frauenzimmernek szánták, míg az igényesebb lapok, mind olvasónőkhöz, mind olvasókhoz akartak szólni – itt gyakorta megkülönböztették a fiatal férfi-olvasót.⁵ Tudományos folyóiratok ritkán fordultak női olvasókhoz. E tétel igazolására olyan többé-kevésbé megbízható források szolgálnak, mint a folyóirathirdetések, az előszavak és az előfizetési listák.

Mi az előfeltétele annak, hogy a nők olvasókká váljanak;

A felvilágosodás programjában a női nevelés kezdettől fogva fontos helyen szerepelt.⁶ A társadalmi átalakulás a 18. században a férjből és apából olyan pénzkeresőt csinált, aki a nap nagy részét házon kívül, gyakorta mint hivatalnok töltötte el. A nőnek viszont azt a szerepet szánta, hogy a háztartást vezesse és a gyerekeket nevelje, sőt, az otthonmaradó nőnek minden a háztartással összefüggő dologban vezető pozíciót adott. Egy 1781-ben, Kurzbeck bécsi nyomdájában megjelent kötetben, *Uiber die Mädchenerziehung, ein Gespräch*⁷ olvasható egy dialógus két nő és egy férfi között. Itt elsősorban François Fénelon *L'education des filles*⁸ című, 1687-ben megjelent művéről van szó. A vita szereplői mindig eltérő véleményeket fogalmaznak meg a nő feladatáról és életcéljáról:

„...die vorzüglichste Bestimmung des schönen Geschlechtes sey die Ehe. (es) hat seine eigenthümlichen Geschäfte: und von diesem Gesichtspunkte erscheint die Nothwendigkeit die Mädchen durch eine zusagende Art der Erziehung zu selber

⁴ Lásd pl.: SEIDLER, Andrea und Wolfram: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809*. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda. Wien, Böhlau, 1988; KÓKAY, György (Szerk.): *A magyar sajtó története, 1705–1848*. I. Bp. Akadémiai K. 1979.

⁵ A tapasztalt, idősebb, igényesebb szövegeket is feldolgozó férfi olvasótól megkülönböztették tehát a kevésbé érett férfi olvasót és így egy nevezőre hozták a korban nem differenciált női olvasókkal.

⁶ Soha nem felejtették el azonban a női individuumnak a korban legfontosabbnak vélt, a háztartáshoz kötődő szerepét.

⁷ *Uiber die Mädchenerziehung ein Gespräch*. Wien, Kurzbeck, 1781.

⁸ FÉNELON, François de Salignac de la Mothe: *Éducation des filles*. 1687.

vorzubereiten, welche man eigentlich weibliche Erziehung nennen dürfte. Die vortheilhafte Bildung des Körpers, Reinlichkeit, und Geschmack im Anzuge, Sanftmuth, und Gefälligkeit im Betragen, wodurch sie liebenswürdige Gemahlinnen werden; Geschicklichkeit in der Frauenarbeit, Ordentlichkeit, und angemessener Fleiß, Kenntniß des Hauswesens und einigermaßen auch der Küche, sogar des Marktes, und alle jene Eigenschaften, die sie zu guten Hausmüttern machen, sind die Gegenstände, womit sie sich beschäftigt.“⁹

Ezek Fénelon elképzelései, egy 1781-es szereplő szájába adva. Joseph von Sonnenfels e feladatkört még kibővíti a *Weibliches Orakel*¹⁰ című hetilapjában, ami mindenesetre valamivel korábban jelent meg és erősen Rousseau hatását mutatja:

„Das Glück des Frauenstandes ist gleich dem Glücke der Fürsten; glücklich seyn, dadurch, daß man glücklich machet – den Gemahl durch Tugend, Sanftmuth, Gefälligkeit und Mitempfindung – die Kinder durch Unterricht und Beispiel – die Untergebenen, die Hausgenossen, durch Gelindigkeit und Menschenfreundschaft...“¹¹

Sonnenfels fölértékeli a nőiség státuszát, miközben a nőnek óriási jelentőséget tulajdonít, nevezetesen a házi boldogság és béke felelősségét, egy olyan felelősséget, amely más dimenzióban az állami felsőbbbbség feladata lehetne. Az abszolutisztikus kormányzat uralkodója az állam első szolgájának, valamint az alattvalók lehetőleg nagy számának juttatott általános jó legfőbb felelősének érzi magát. A nő ezt az uralkodói szerepet játssza – kicsiben. Akkor boldog, ha a számára a természettől rendelt feladatokat gyengéden („mit Sanftmut“) és okosan elláthatja, biztonságot teremthet az otthonában. Sonnenfels beszél az oktatásról is: gyermekei szellemi fejlődéséért első háziatitóként szintén az anya a felelős.

A nőnek és anyának ezek a feladatai természetesen elvileg a műveltség bizonyos fokát követelték meg. E tekintetben azonban óvatosságnak kell lennünk. A női nem nevelésének koncepciója Fénelon és Rousseau munkáira épült. E szerzők a felvilágosodás művelődési eszméinek nemek szerinti megosztását tökéletesen képviselték. Fénelon, aki egy fél évszázaddal élt és alkotott Rousseau előtt, megírta az általános oktatási szabályok kódexét, mégpedig külön a fiúkéét és külön a lányokéét. A lányok iskolázását pártolta ugyan, de csak célirányosan, azaz a későbbi háziasszony praktikus életére vonatkozóan. Hatása messze túllépett Franciaországon, már 1698-ban lefordították németre.¹² Rousseau, aki a 18. század közepén írta meg *Emile*-jét, a nőket ugyancsak jól őrzött pozícióban, a család és a férj támaszaként akarta látni.¹³ A természet törvényei, szerinte, a nőnek egyértelmű helyet jelölnek ki a társadalomban.¹⁴

⁹ *Uiber die Frauenerziehung*, 16.

¹⁰ [SONNENFELS, Joseph von]: *Das weibliche Orakel*. 15 darab. Wien, 1767. Idézet a második kiadásból. Wien, 1769.

¹¹ SONNENFELS: *i. m.*

¹² *Von Aufzuehung der Töchter*. Leipzig, 1968; *Gedanken von Erziehung der Töchter*. Hannover, 1729.

¹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emile oder Uiber die Erziehung*. Leipzig, Reclam, 1993. Német fordítások: *Aemil oder von der Erziehung*. Berlin, 1762. Előtte már megjelent németül *Abhandlung von dem Ursprunge der Ungleichheit unter den Menschen und worauf sie sich gründe*. Berlin, 1756. *Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen oder Staatsrecht*. Marburg, 1763. anonym.

¹⁴ Lásd: SEIDLER, Andrea: *Das Idealbild der Frau in Wiener Wochenschriften der 60-er und 70-er Jahre des 18. Jahrhunderts*. In: *Österreich und das achtzehnte Jahrhundert. Jahrbuch der Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jhdts*. Bd. 13. 1998. (Sajtó alatt.)

„Als Frau gilt die Frau mehr denn als Mann. überall da, wo sie ihre Rechte geltend macht, ist sie im Vorteil; überall da, wo sie die unsrigen usurpieren will, bleibt sie uns unterlegen... Sie müssen viel lernen, aber nur das, was zu wissen ihnen gemäß ist.” (Rousseau: *Emile*)¹⁵

Rousseau számára is fontos volt a nők nevelése. Ez a nevelés azonban nála arra korlátozódott, hogy a szerephelyzetet, valamint a természetes adottságait erősítse. E mű közvetlenül a francia kiadás után, 1762-ben már németül is megjelent és nagy hatással volt a Mária Terézia-korabeli bécsi sajtóra.¹⁶ Így az ún. *Moralische Wochenschriften* utódai már Rousseau és Fénelon természetfilozófiájának hatása alá kerültek. Tartalmi egyezések mellett számos, tőlük származó mottó is utal ilyen recepcióra.¹⁷

A felvilágosodás által propagált női nevelés ugyanakkor nagyon tág fogalom. A magasabb képzés is beletartozhatna, amiképpen ezt Johann Christoph Gottsched felesége, a híres Gottschedin követelte,¹⁸ de ugyanakkor jelentheti csupán a többé-kevésbé kiművelt háziasszonyok nevelését. A protestáns északnémet társadalom korai felvilágosodáskori modellje a nők képzését, sőt, magasabb iskolai képzését nagyon kívánatosnak tartja, míg Rousseau, és vele a Habsburg Monarchia hetilapírói ötven évvel később a művelt, jó és megbízható háziasszonyt jelölték meg célként. A 18. század hatvanas, hetvenes éveire, illetve a nyolcvanas évtized kezdetére szeretném a hangsúlyt helyezni, anélkül azonban, hogy általánosítani akarnék. Későbbi lapok, de pl. a Bécsben 1761-ben letelepült német Neugebauer hetilapjai¹⁹ is kritizálják azt a korlátozást, amely Közép-Európa késő-felvilágosodáskori társadalmában a nőket érintette.

¹⁵ ROUSSEAU: *i. m.* 731f.

¹⁶ Lásd főleg Joseph von Sonnenfels és Johann Rautenstrauch műveit, különösen *Die Meinungen der Babet*. Wien, Bader, 1774–1775., összesen 50 darab.

¹⁷ Pl. „Unsere Meinungen bruhen auf unseren Empfindungen” ill. „Die besiegten Begierden sind die Quellen des wahren Glücks” a *Meinungen der Babet*-című folyóiratban. Wien, Bader 1774–1775.

¹⁸ Lásd pl. *Die vernünftigen Tadlerinnen*, 1725, febr. 7, 6. darab, 43: „Ich bin itzt nich im Begriffe, die abgedroschene Streitigkeit zu erneuren, welche über der abgeschmackten Frage entstanden: Ob das Weibliche Geschlechte auch zum Studieren geschickt sey? Wir sind Menschen sowohl als die Manns-Personen, und dieses wird niemand im Ernste läugnen, er wäre denn ein Narr. Wir haben eben die Kräfte des Gemüthes, so die Manns-Personen besitzen, ja eben die Fähigkeiten in der Gelehrsamkeit etwas zu thun. Wer das Gegentheil vertheydigen wollte, müste niemahls von den so vielen Personen unseren Geschlechtes etwas gelesen haben die so tief in die Geheimnisse der Gelehrsamkeit eingedrungen, als nur immer von Manns-Personen geschehen können. Die Schrifften der Schurmannin, der Scudery und Dacier, vieler andern zu schweigen, sind in den Händen aller Gelehrten.”

¹⁹ Lásd pl. *Aspasiens Schule für kokette Damen*. Wien und Leipzig, 1786. 2. Auflage, 1 Band., S.55fr... Die Männer bemächtigten sich der Regierung, schlossen und aus allen Geschäften aus, zwangen uns zu gesetzen, die zu ihrem Vortheile eingerichtet sind, und wozu wir unsere Einwilligung nicht gegeben haben, zu gehorchen. Sie spotten unserer Schwäche, die ihr Werk ist, fordern dafür Liebe, ohne die sie, wie sie sagen, nicht glücklich sein können, und bestrafen uns gleichwohl dattür, enn wir sie glücklich machen. Sie haben recht. Wir verienen es bestrafft zu werden, wenn wir so blöde sind, die Feine unserer Ruhe, die Tiranen unseres Lebens, die Räuber unserer angeborenen Rechte zu lieben. Wir sollten das schwichere Geschlecht sein, sie das stärkere? Die lächerlichen Geschöpfel ill. [Neugebauer]: *Der Verbesserer. Eine Wochenschrift*. Wien, Ghelen 1766. Erről a folyóiratról lásd: SEIDLER/SEIDLER, 178, és Neugebauer Bécsi tartózkodásáról SEIDLER, Wolfram: *Buchmarkt und Zeitschriften in Wien 1760–1785*. 90.

A nők képzésének eme rövid kitérője után térjünk most vissza az előszavak és a hirdetések értékeléséhez.

A 18. század hatvanas és hetvenes éveiben megjelent számos szórakoztató folyóirat előszavában találkozunk azzal a kitételrel, hogy elsősorban nőkhez akarnak szólni. Nőkhez, inasokhoz, de olyan férfiakhoz is, akik hivatali tevékenységük mellett valamiféle kikapcsolódásra vágnak. A bécsi Christian Gottlob Stephanie pl. 1768-ban kiadott egy periodikumot,²⁰ amelynek előszavában így ír:

„[Ich möchte] Leserinnen und Leser – von den ersteren .. besonders viele [ansprechen].. Verschiedene Personen von beyden Geschlechtern, deren Hauptvergnügen das Lesen sinnreicher Schriften ausmacht. (...) Die reizendere Hälfte des menschlichen Geschlechts, ist bey der Ausgabe dieser Monatsschrift unser vornehmstes Augenmerk. Damit schließen wir (...) die andere Hälfte desselben, auf keine Weise aus: und auch Jünglinge – wenn wir Männern sagten, dürfte es vielleicht stolz klingen – werden vielerley für sich darinnen antreffen”.²¹

Karl Gottlieb Windisch pozsonyi szerkesztő is hivatkozik női olvasóközönségre, amikor 1766. november 12-én bejelenti a *Freund der Tugend*,²² a *Preßburger Zeitung* morális hetilap-mellékletének megjelenését, miközben egy nővel mondatja a következőket:

„Eine Schöne aber, die neben mir, und einem Par anderer Freunde, bisher noch kein Wort geredet hatte, fing itzt an, ihre Gedanken deswegen zu eröffnen. Wie, sagte sie, wäre es, wenn man dem Verleger der Preßburger Zeitung den Vorschlag machte, anstatt der bisher eingerückten Artikel ein moralisches Blatt zu drucken, und mit den Zeitungen zugleich herauszugeben? Sie meine Herren könnten alsdann das Ihrige beytragen, und an unserem Vergnügen, und Unterrichte arbeiten helfen...”²³

Windischnek ez a hivatalos bejelentése a nőt a férfinem partnereként mutatja be, aki tanulni akar, viszont erősen függ attól, milyen anyagot készít számára a férfi. Levelezésében nem találjuk ezt a gáláns tiszteletet, amit Windisch a nőnek még a „szép” (Die Schöne) terminussal is kifejez. 1782-ben pl. azt írja egyik leghűségesebb bizalmasának, Daniel Cornidesnek, hogy az *Ungrisches Magazin*²⁴ számára szüksége lenne anekdotákra:

„Das erste Stück des 2ten B[andes] unseres Magazins wird folgende Materien enthalten (...) Anekdoten. Die lesen unsere Damen, Fräulen, Weiber, Mägdchen, Stutzer, politische Kannengiesser, und der Saugthiere sehr gern! Und da ein Viertl der Auflage durch dieselben verzerrt wird: so muß ich immer etliche hinten anflicken; denn die meisten untersuchen die Stücke von hinten – Solche Anekdoten, wenn Ihnen theuerster Freund, welche gelegentlich einfallen, bitte ich für unser Magazin zu sammeln.”²⁵

²⁰ [STEPHANIE, Christian Gottlob]: *Neue Sammlung zum Vergnügen und Unterricht*. Wien, Gräffer 1768–1769, 12 darab.

²¹ STEPHANIE: *Sammlung...*, Vorwort.

²² WINDISCH, Karl Gottlieb: *Der Freund der Tugend, eine Wochenschrift*. Preßburg, Landerer 1767–1769. 3 kötet.

²³ Wienerisches Diarium 1766 november 12: „Ankündigung einer Wochenschrift”

²⁴ WINDISCH, Karl Gottlieb: *Ungrisches Magazin oder Beyträge zur ungarischen Geschichtes Geographie, Naturwissenschaft und der darin eingeschlossenen Litteratur*. Preßburg, Löwe 1781–1787.

²⁵ K. G. Windisch és Daniel Cornides levelezése. Pozsony, 1781 november 4, MTA Könyvtárának Kézirattára.

A nőnek az olvasói tábor alsóbbrendű peremcsoportjával való azonosítását azonban nemcsak Windischnél olvashatjuk – nála mindenesetre csak bizalmas levelezésében – hanem kevésbé igényes amusement-periodikák valószínűleg humorosnak szánt hirdetéseiben. Kettőt említenék itt. Először 1781-ből „Das gelehrte Fragamt”,²⁶ amelynek 1781. dec. 26-i hirdetése megjelent a *Wienerisches Diariumban*. A kiadó (és egy személyben vélhetően a lap szerzője) elmélkedik a kiadvány tartalmáról és azt tervezi, hogy egyes közlemények mellet olyan kérdéseknek is helyet ad, amelyek alkalmasak a publikum megindítására (movere). És eközben beszél az olvasónőről is:

„(...) Soll ich dem noch Münsterchen mir vorligender Fragen beyrücken? – Vielleicht, daß das Frauenzimmer und andere, welche zu fragen hätten, und sich auf die fragende Weltweisheit des Sokrates noch nicht wohl verstehen, sich damit behelfen möchten! – Man schreibt also z.B. auf den Fragzettel: Müssen wir denn immer denken? oder: (...) Warum spricht das Frauenzimmer lieber von anderer Leute Thun und Lassen, als die Männer?...”²⁷

Második példaként álljon itt a „Lotto-Prophet” 1782-ből.²⁸ 1782. május 22-én jelent meg a hirdetés a *Wienerisches Diariumban*. A lehetséges közönségről a következőket tudjuk meg:

„Soviel weiss ich im voraus, daß ihn Gelehrte und Ungelehrte, Reiche und Arme, Herren mit- und ohne zwey Sackuhren, Damen mit- und ohne Schlepp, ja sogar auch Fratschler-Weiber kaufen werden. Denn wen reizet nicht die Lotto-Sucht?...”²⁹

Az olvasóközönség iránti nyájasság elvész, a kiadó nem kizárólag művelt publikumhoz szól, hanem megpróbál (valószínűleg anyagi okok miatt is) szélesebb olvasórétegeket találni, egészen a „társadalmilag tökéletesen haszontalan” Fratschler-Weiberig, akik egésznap elfoglaltsága pletykák terjesztésében merül ki.

A rendelkezésünkre álló források átfogó analízise még hátra van. A kívánatos áttekintés és elemzés csak úgy valósulhat meg, ha egy nagyobb, határokon átnyúló kutatási programot képzelünk el.

A nőknek az olvasókörbe való bevonása azonban nem mindig gazdasági okokból történt. A felvilágosult publicisztika egyik legfontosabb premisszája az általános műveltség elve. Az olvasmányok ne pusztá öncélt szolgáljanak, ne csak szórakoztassanak, hanem tegyenek eleget pedagógiai célkitűzésnek is: erősítsék például a férfiak értelmét és fejlesszék a nők ízlését („Geschmack”). A már említett Stephanie azt írja a *Sammlungjában*, hogy a lap olvasása azzal a közvetlen haszonnal jár, hogy mindkét nembeli olvasó számára megkönnyíti az egymással való érintkezést. A „barátságos összejövetelek” esetére megkapják többek között ti. azokat a témákat, amelyeket a legszívesebben megbeszélnének egymással.

„Dies verschafft ihnen den ergiebigsten Stoff zur Unterredung, die nicht minder vergnügend als lehrreich sei.”³⁰

Az elvonult magánolvasást lehetőleg meg kellene haladni egy lépéssel. Az olvasmányok ajánlását egy nevelési program részeként kell értelmeznünk. Ez a koncepció szintén az általános jót

²⁶ Példányai elvesztek, ill. lappanganak. Lásd SEIDLER/SEIDLER, 234.

²⁷ Wienerisches Diarium 1731. december 26.

²⁸ Ez a folyóirat is elveszett. Lásd: SEIDLER/SEIDLER: 242.

²⁹ Wienerisches Diarium 1782. május 22.

³⁰ STEPHANIE: *Sammlung*... 2.

szolgálja, és a nő számára mintát ad a konverzációs képességekről, egy olyan művészetről, amely a dominánsan a férfi által irányított kommunikációban érvényre juthat. A nőnek a nyilvánosságban való kultivált részvételét elsősorban a férfiak kívánták, és ebből női erényt, sőt, női kötelességet formáltak:

„...die Männer hätten ein Recht zu wünschen, daß ihre Gattinnen nicht bloß ihre Weiber, sondern auch ihre Gesellschafterinnen, und Gehilfinnen seyn möchten.”³¹

A butácska „Frauenzimmer”, az általában szép külső és a belső igénytelenség, a felvilágosodástól meg nem érintett műveletlen ember metaforájává válik, aki ellentéte a külsőleg nem feltűnő, de belső értékei szerint gazdag, okos, olvasott nőnek. Ez utóbbi figura (akár nő, akár férfi) tekinthető az évszázad vívmányának. Némi következetességgel sikerülni fog, hogy a nők is éles elmével bírjanak. De itt is legyünk óvatosak. A túlzásba vitt képzettség káros és visszataszító a férfiak szemében. Stephanie gyűjteményében olvasható egy értekezés, az „Einfluß des Geschmacks auf die innere Schönheit des Frauenzimmers...”. Itt a szerző a következőket mondja:

„Ich will (...) nicht sagen, daß ein Frauenzimmer gelehrt seyn müsse. Ein gelehrtes Frauenzimmer (...) ist das entgegen stehende Aeusserste von einem Frauenzimmer nach Mode (...) Ja, ich behaupte, daß die gelehrten Schönen, die gar nichts von der Haushaltungskunst und von allen den Beschäftigungen verstehen, die ihr Geschlecht unterscheiden eine viel schlechtere Figur machen, als die, welche sich auf weiter nichts, als auf die Nadel und den Küchenezettel verstehen. Ueberhaupt geht s den gelehrten Frauenzimmern bey der Gelehrsamkeit gemeiniglich, wie allen Gelehrten; sie haben nur einen halben Geschmack, und kennen die Welt nicht. Alles, was sie hervorbringe, wird Affectation, oder ein geborgter Witz, seyn, weil sie den Umgang vernachlässigt haben (...)”³²

Ennyit tehát a „Frauenzimmerről”, aki önmagát képzi, következőképpen tehát „félre képezi”, éppen azért, mert tudását nem férfi társaságban és nem a férfiak kontrollja alatt szerzi meg. Ezt a problémát jól ismerve a periodikumokban gyakorta szerepelnek olyan mintadialógusok, amelyek a női vitakészség fejlesztését szolgálják.

Szeretnék végül nyomatékosan emlékeztetni a 18. század morális hetilapjainak fiktív leveleire, hiszen ez a korrespondáló kérdés-felelet játék feltétlenül a női olvasóközönség társasági érettségét segíti elő.

ANDREA SEIDLER (WIEN)

Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben. Pestalozzi magyarországi kapcsolatait és munkásságának a magyar nevelésügyre gyakorolt hatását részletesen feltárta már neveléstörténeti szakirodalmunk.¹ Jelentőségéhez képest azonban keveset foglalkozott a korabeli magyar sajtóban megjelent első Pestalozzi-értékelésekkel, pedig ezek elemzése sok értékes adattal járulhat hozzá a

³¹ Fußnote wo??

³² STEPHANIE: *Sammlung...* 150.

¹ KEMÉNY Ferenc: *Pestalozzi Magyarországon.* = Magyar Paedagógia 1927. 92–99.; LENGYEL Imre: *Újabb adatok Pestalozzi magyarországi hatásának értékeléséhez.* = A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 29. Bp. 1961. 150–159.; DANKANICS Ádám: *Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása.* = A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 46. Bp. 1964. 229–233.; MÉSZÁROS István: *Pestalozzi és a magyarországi nevelésügy.* = Helikon 1984. 259–270.